

QOQIO‘TDOSHLAR OILASIGA MANSUB AYRIM DORIVOR O‘SIMLIKLARNING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI

Aslanova Muxtaram, Gulomova Guli, Do‘smatova Shaxnoza

S.H.Sirojiddinov nomidagi Respublika akademik litseyi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Annatotsiya: O‘simliklar dunyosi tabiatning eng katta boyligi hisoblanadi. Shuning uchun o‘simliklar olamini har tomonlama chuqur o‘rganish, ulardan dorivor, oziq-ovqat sifatida va boshqa maqsadlarda foydalanish, em-xashak xususiyatini xisobga olishimiz hamda har bir tur o‘simlikni ilmiy jihatdan bir-biridan ajrata bilishimiz kerak.

Kalit so‘zlar: dorivor, diatez, kompress, liana, momoqaymoq, tabobat, turkum, tur, pista, preparat, savatcha, qaynatma. Flora.

Ma’lumki, o‘simliklar dunyosi tabiatning eng katta boyligi hisoblanadi. Shuning uchun o‘simliklar olamini har tomonlama chuqur o‘rganish, ulardan dorivor, oziq-ovqat sifatida va boshqa maqsadlarda foydalanish, em-xashak xususiyatini xisobga olishimiz hamda har bir tur o‘simlikni ilmiy jihatdan bir-biridan ajrata bilishimiz kerak. Undan tashqari bu o‘simliklarning foydali hamda zararli xususiyatlarini bilishimiz va unga e’tibor berishimiz lozim.

Yer yuzida 500 mingdan ortiq o‘simliklar mavjud bo‘lib, yuksak o‘simliklarning 20 mingdan ziyod turi madaniylashtirilgan. Ulardan 2800 ta turi oziq-ovqat uchun, qolganlari xalq xo‘jaligining turli soxalarida qo‘llaniladi.

Respublikamizda jami 4148 tur yuksak o‘simliklar uchraydi [1].

Shgu ma’noda, qoqio‘tdoshlar oilasi turlari ham respublikamiz florasida munosib o‘ringa ega va o‘zining xilma-xil foydali xususiyatlarga egaligi bilan ajralib turadi [1].

Qoqio‘tdoshlar - Asteraceae oilasiga 13000 ga yaqin turkum, 25000 tur kiradi. O‘zbekistonda 21 turkumga oid 566 tur o‘sadi. Hayotiy shakliga ko‘ra oilada bir va ko‘p yillik o‘tlar ustinlik qiladi. Daraxt, buta va lianalar nihoyatda kam uchraydi. Gullari savatchalarda o‘rnashgan. Bu oila vakillari gul tuzilishiga karab 2 ta oilachaga bo‘linadi.

1. Sutchopdoshlar (Hastucoideae) oilachasi. Bu oila vakillarining to‘pguli (savatchasi), asosan tilsimon gullardan tashkil topgan. Oilachaga O‘zbekistonda keng tarqalgan va turlarga boy turkumlardan: cutcho‘p (lactusa), tog‘ saqich (Scorzonera), takasaqol (Trogopogon), sachratqi (Cichorium), karrak (Coisia), bo‘tako‘z (Centaurea) larning vakillari kiradi [1].

2. Qoqio‘tdoshlar (Asteraceae) oilasiga kiruvchi turlarning savatchasi, asosan naychasimon gullardan iborat. Bu oilachaga quyidagi turkumlar kiradi: oqqaldirmok

(tussilago), qo'qongul (Zinnia), kungaboqar (Helianthus), kartoshkagul (Dahlia), dovudgul (Tagetes), buymodaron (Achillea), moychechak (Chamomilla), xrizantema (Dendranthema), shuvoq (Artemisia), andiz (Inula), qoqio't (Taraxacum), tirnoqgul (Calendula) kiradi [2,4].

Matricaria recutita L. - Qirqmabarg moychechak. *Matricaria recutita* L. - Qirqmabarg moychechak bir yillik o't. Bargi 15-40 sm. Poyasi bir yoki bir nechta tik yoki ko'tarilib o'sadi, tepa qismidan shoxlangan xidli. Barglari ikki kara patsimon qirqilgan savatchasi geterogam, oq, tilsimon urug'chi gullardan iborat. Iyun- iyul oylarida gullab urug'laydi[1].

Moychechakni tibbiyotda asosan gulidan, savatchalaridan foydalaniladi. Bronxial astmani, revmatizm, allergik gastrit, kolit, ekzem, rentgen nurlaridan kuyganda davolaniladi. Dorivor moychechak ilmiy tibbiyotda xam, xalq tabobatida xam mashhur bo'lgan shifobaxsh o'simlikdir. Ko'pgina davlatlarda, masalan, Germaniyada ishlab chiqariladigan va sotib olinadigan dorivor o'simliklarning 70 foizini moychechak tashkil qiladi[3].

Cichorium intybus L. - Oddiy sachratqi. *Cichorium intybus* L. - Oddiy sachratqi ko'p yillik o't o'simlikdir. Bo'yi 90-110 (125) sm gacha yetadi. Poyasi tik tukchalar bilan qoplangan, shoxlangan. Uning ildiz osti barglari teskari tuxumsimon cho'ziq, cheti qirqilgan, to'p barglari bandli. Poyada barglari lansetsimon yirik tishsimon qirrali (yuqori qismdagilari tekis qirrali) bo'lib poyada bandsiz. Ketma ket o'rtnashgan asosan poyani o'rab turadi. Poyaning yuqori qismidagi barglar yaxlit qirqilmagan. Savatchalari poya va yon novda uchlarida to'p bo'lib yoki bittadan joylashgan qiska gul bandlidir. Gullari ko'k havo ranglidir. Sachratqi o'sish sharoitiga qarab iyundan to oktyabrgacha gullaydi va urug'i yetiladi. Mevasi sarg'ish qo'ng'ir rangli uchmali pista[1,2].

Xalq tabobatida sachratqi keng qo'llaniladigan o'simliklardan biridir. Quritilmagan ildizi dizenteriya kasalligini va yallig'lanish joylarini davolashda, ildizidan tayyorlangan qaynatma esa ishtaha ochish va ovqat hazm qilishni yaxshilash uchun ishlatiladi. Sachratqining er ustki qismidan tayyorlangan qaynatmadan oftob urgan bolalarni cho'miltiradi[3].

Calendula officinalis L. Dorivor tirnoqgul. *Calendula officinalis* L. - Dorivor tirnoqgul - qoqio'tdoshlar-Asteraceae oilasiga mansub, bo'yi 30-50 (ba'zan 60) sm ga yetadigan o't o'simlik. Ildizi shoxlangan o'q ildiz. Poyasi, tik o'suvchi, asos qismidan boshlab shoxlangan, qirrali bo'lib, yuqori qismi bezli tuklar bilan qoplangan. Bargi oddiy, bandli teskari tuxumsimon, sertuk, poyada ketma-ket joylashgan. Poyaning yuqori qismi qismidagi barglari bandsiz, tuxumsimon yoki lansetsimon, gullari savatchaga to'plangan. Mevasi pista. Manzarali va dorivor o'simlik.

Tirnoqgul xalq tabobati amaliyotida keng qo'llaniladi. O'simlikning gul savatchalari asosida tayyorlangan damlamalari jigar, taloq, me'da va ichak

kasalliklarini davolashda ishlatiladi. Tirnoqgul gullaridan tayyorlangan damlamalardan kishi badani kuyganda, sovuq urganda, turli yaralarda (xo'ppoz, chipqon, ko'ziko'k, suzlog'ich, chipqon, xasmol va boshqa), sozan, jomcha, bozilatma (kompres) qilinadi. Ushbu damlama bilan og'iz bo'shlig'i kasallanganda chayiladi yoxud g'ar-g'ara qilinadi[4].

***Anthemis tinctoria L.* - Bo'yoqdor zargo'sh.** Bo'yoqdor zargo'shning qaynatmasi shamollash kasalliklarida, diatezlarda, atopik dermatit, gastralgiya, matkadan qon ketishlarda va peshob haydovchi vosita sifatida tavsiya qilinadi. O'simlikning yana bir ajoyib xususiyati bor – bo'yoqdor zargo'shning quritilgan gullari narsalar orasiga joylashtirilgan, bu bilan ularni kuyadan himoya qilingan[4].

***Taraxacum officinalis Web.* - Dorivor qoqio't.** *Taraxacum officinalis Web.* - Dorivor qoqio't, momoqaymoq ko'p yillik sut shirali o't o'simlik. Bargining hammasi ildiz oldi to'p bargdan tashkil topgan. Barg plastinkasi lansetsimon patsimon kesik bo'lib asos qismiga tomon torayib boradi. Gul o'qi tuksiz, ichi kavak, silindirsimon, uzunligi 15-30sm. Gullari tilla sariq rang, savatchaga to'plangan. Mevasi uchmali pista [4].

Qorivor qoqio't (momoqaymoq) ning ildizidan olinadigan galen preparatlari yoki yangi ildizi ishtaxa ochuvchi, xazm bo'lishni yaxshilaydigan, oshqozon va o'n ikki barmokli ichakni faollashtiradigan, o't ishlab chiqaradigan vosita sifatida qo'llaniladi. Bundan tashqari uning ildizi boshqa preparatlar bilan birgalikda holetsistitda, anatsid gastritda, surunkali qabziyatlarda keng ishlatiladi. Dorivor qoqio't ishtaha ochuvchi, o't xaydovchi va siydik xaydovchi yig'malar tarkibiga kiradi [1,4].

Адабиётлар рўйхати:

1. Маткаримова А.А., Махкамов Т.Х., Махмудова М.М., Азизов Х.Я., Ваисова Г.Б. Ботаника. – Тошкент: “Фан ва технология”, 2019. 298 б.
2. Nabiev M. Chotqol ne'mati. Toshkent. “Tibbiyot”, 2004, 173 bet.
3. O'.Pratov., Q.Jumaev. YUksak o'simliklar sistematikasi. Toshkent, “O'AJBNT” , 2003, 146 bet.
4. Uljaboeva N. Xalk, tabobati xazinasidan. Toshkent, “Yangi asr avlodi”, 2009, 46-49 betlar.